

στούνι (η βακτηρία) και το σακούλι (η πήρα) είναι τα μοναδικά όπλα του ανθρώπου, διακήρυττε ο Κράτης, και ότι πίσω από τον πόλεμο κρύβεται η επιθυμία για τη δύναμη και το χρήμα. Σύντροφος της ζωής του ήταν η Ιππαρχία, αδελφή του μαθητή του Μητροκλή.

Δ. Ο *Αρίστιππος* (435-355 π.Χ.) καταγόταν από την Κυρήνη. Ήταν πλανόδιος δάσκαλος της σοφιστικής, λίγο νεότερος από τον Αντισθένη και τον

Ευκλείδη. Τα λίγα που ξέρουμε γι' αυτόν μας παραδίδονται από το Διογένη το Λαέρτιο, όπου ο Αρίστιππος εμφανίζεται ως σύντροφος των εταίρων και των τυράννων. Κατά καιρούς φαίνεται ότι σχετιζόταν με σωκρατικούς κύκλους. Όταν ήταν πια γέρος, ίδρυσε δική του σχολή, όπου δίδασκε μάλλον κάποιους πρακτικούς κανόνες ζωής παρά οργανωμένες σε σύστημα ιδέες. Η συστηματική επεξεργασία των ιδεών του έγινε από τον εγγονό του, Αρίστιππο το νεότερο, που τον διαδέχτηκε στη διεύθυνση της σχολής. Αυτός ονομάστηκε «μητροδίδακτος», επειδή η σοφία του παππού του του παραδόθηκε από τη μητέρα του Αρετή.

Ε. Ο Θεόδωρος, ο επονομαζόμενος άθεος, καταγόταν από την Κυρήνη και δεν ξέρουμε γι' αυτόν τίποτε άλλο παρά όσα αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος. Για το Θεόδωρο η θρησκεία δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να εμποδίζει την κάρπωση των ηδονών, ενώ η θυσία για χάρη των άλλων, ο πατριωτισμός και η αφοσίωση σε κάποιες αξίες είναι βλακεία.

ΣΤ. Οι λίγες πληροφορίες που έχουμε για τον Ηγησία μάς παραδίδονται από τον Κικέρωνα. Κατ' αυτόν πρέπει να μακαριζούμε ως ευτυχισμένο όποιον κατορθώνει τελικά να απαλλαγεί από τον πόνο και τη λύπη που προξενούν οι ανεκπλήρωτες επιθυμίες. Ο Ηγησίας είναι ο πρώτος εκπρόσωπος της ευδαιμονιστικής απαισιοδοξίας, μιας στάσης ζωής δηλαδή που έκτοτε θα επανέλθει πολλές φορές στο προσκήνιο του ευρωπαϊκού πολιτισμού (π.χ. Σοπενχάουερ).

Η μεγάλη μάζα των ανθρώπων, λέει ο Ηγησίας, ζει μέσα στη λύπη. Γι' αυτό θα ήταν καλύτερα να πεθάνουν, αφού μόνο τότε θα απαλλαγούν από τη λύπη και τα βάσανα της ζωής. Επειδή ο Ηγησίας προέτρεπε τους ανθρώπους στο θάνατο, ονομάστηκε «Πεισιθάνατος». Η φιλοσοφία του πηγάζει από τον ηδονισμό ως η έσχατη συνέπειά του. «Έτσι όμως ο ηδονισμός αυτοαναιρείται. Δείχνει ότι, αν το περιεχόμενο και ο σκοπός της ζωής του ανθρώπου είναι η ευδαιμονία, η ικανοποίηση των επιθυμιών και η απόλαυση, τότε η ζωή, αφού δεν πετυχαίνει αυτό το σκοπό, πρέπει να πεταχτεί σαν κάτι άρχηστο. Η απαισιοδοξία είναι η έσχατη αλλά και η αντιφατική συνέπεια του ευδαιμονισμού, η από μέσα κριτική του».

Βίντελμπαντ Β. - Χάμσοεθ Χ., *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας*, μετάφραση Νίκου Σκουτερόπουλου, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1986, τόμος Α', σελ. 102.

ΚΕΙΜΕΝΑ

«Η ηδονή, λέγει ο Αρίστιππος, είναι ο φυσικός και αδιαφιλονίκητος στόχος κάθε ανθρώπινης ενέργειας· δίχως αυτήν η ευδαιμονία δεν μπορεί να νοηθεί· το κακό είναι, χωρίς αμφιβολία, ο πόνος. Βέβαια η ηδονή είναι μία υποκειμενική κατάσταση, αλλ' ακριβώς για τούτο έχει και θετική, αναντίρρηση αξία. Αξία έχουν όχι τα πράγματα και τα γεγονότα του εξωτερικού κόσμου, αλλά τα αισθήματα και τα συναισθήματα που απέναντί τους δοκιμάζει η ψυχή μας. Όταν ένα αντικείμενο ή μια πράξη μάς ευχαριστεί ή μας κάνει να πονούμε, μας είναι αδιάφορο το πώς είναι ή το πώς μπορεί να κριθεί αντικειμενικά· εκείνο που λογαριάζουμε είναι η ηδονή και ο πόνος μας, εκείνη προσπαθούμε να διατηρήσουμε και τούτον να τον αποφύγουμε. Και τα δύο θα τα επιτύχομε με τη φρόνηση».

Παπανούτσος Ε., *Ηθική*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1970, σελ. 44.

«Ο Σωκράτης ορίζει τη θεμελιακή ηθική έννοια της αρετής ως γνώση, και ιδιαίτερα γνώση του αγαθού. Δε δίνει όμως κάποιο περιεχόμενο στην έννοια του αγαθού και, από μια άποψη, την αφήνει ανοιχτή. Έτσι δινόταν η δυνατότητα στις διάφορες βιοθεωρίες να συνδέσουν σ' αυτό το ανοιχτό σημείο τη δική τους άποψη για τον τελικό σκοπό (τέλος) της ανθρώπινης ύπαρξης με τη σωκρατική έννοια για το αγαθό.

Αυτό το πρώτο εννοιολογικό πλάσμα της ηθικής βρήκε αμέσως πλήθος διαφορετικές μορφές. Οι πιο σημαντικές είναι ο κνισμός και ο ηδονισμός».

Βίντελμαντ Β. - Χάμσοεθ Χ., *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας, μετάφραση Νίκου Σκουτερόπουλου*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1986, τόμος Α', σελ. 96.

«(Τόσο στον κνισμό όσο και στον ηδονισμό) αναπτύσσεται εντελώς μονόπλευρα η ευδαιμονιστική πλευρά της σωκρατικής ηθικής. Και μολονότι υποστηρίζεται ότι η έννοια που διατυπώθηκε έχει καθολική εγκυρότητα, η άποψη της ατομικής ευδαιμονίας προβάλλεται ως η μόνη σημαντική, και μάλιστα κατά τρόπο που, με βάση αυτή, να αξιολογούνται όλες οι σχέσεις της δημόσιας ζωής. Με τον κνισμό όσο και με τον ηδονισμό το ελληνικό πνεύμα επιχειρεί να συγκεντρώσει το σύνολο των καρπών που αποφέρει για την ευτυχία του ατόμου η πολιτισμένη διαμόρφωση της ζωής. Η κριτική των κοινωνικών και πολιτικών καταστάσεων και δυνάμεων, που άρχισε από τους σοφιστές, με τη μεσολάβηση της σωκρατικής έννοιας του αγαθού κατέκτησε ένα σταθερό κριτήριο».

Βίντελμαντ Β. - Χάμσοεθ Χ., *ό.π.*, σελ. 96.

«Αν η αρετή χαρίζει σίγουρα και πάντοτε την ευτυχία, τότε αρετή είναι ο τρόπος ζωής που κάνει τον άνθρωπο όσο το δυνατόν πιο ανεξάρτητο από την πορεία των πραγμάτων. Κάθε ανάγκη όμως και κάθε πόθος είναι ένας δεσμός, που κάνει τον άνθρωπο να κρέμεται από τη μοίρα του, αφού η ευτυχία ή η δυστυχία του συνδέεται με το αν θα εκπληρωθούν ή όχι οι επιθυμίες του όσο ζει. Τον εξωτερικό κόσμο δεν τον εξουσιάζουμε· εξουσιάζουμε όμως τις επιθυμίες μας. Εκθέτουμε τον εαυτό μας στις ξένες δυνάμεις, στο βαθμό που απαιτούμε κάτι από αυτές, ελπίζουμε ή φοβόμαστε κάτι. Κάθε επιθυμία μάς κάνει σκλάβους του εξωτερικού κόσμου. Η αρετή λοιπόν, που κάνει τον άνθρωπο να εξαρτάται αποκλειστικά από τον εαυτό του, δεν μπορεί να συνίσταται παρά στην καταπίεση των επιθυμιών και στον περιορισμό των αναγκών στο ελάχιστο δυνατό. Αρετή είναι η ανεξαρτησία από την ανάγκη».

Βίντελμαντ Β. - Χάμσοεθ Χ., *ό.π.*, σελ. 97.

«Σε γενικές γραμμές αυτή η φιλοσοφία είναι τυπικό δείγμα της εποχής, το μνημείο μιας, αν όχι εχθρικής, πάντως αδιάφορης στάσης απέναντι στην κοινωνία, στάσης που έχει χάσει κάθε κατανόηση για τα ιδεατά αγαθά της κοινωνίας. Και μας επιτρέπει να δούμε από μέσα πώς κομματιαζόταν η ελληνική κοινωνία την εποχή εκείνη στα επιμέρους άτομα. Στον αυτοχαρηκτηρισμό του Διογένη ως πολίτη του κόσμου δεν υπήρχε ούτε ίχνος από την ιδανική σκέψη ότι όλοι οι άνθρωποι ανήκουν σε ένα σύνολο, αλλά μόνο η άρνησή του να δεχτεί ότι ανήκει σε οποιαδήποτε πολιτισμική κοινότητα. Και στη διδασκαλία του Κράτη ότι η πολλαπλότητα των θεών υπάρχει μόνο στο μυαλό των ανθρώπων, και ότι "σύμφωνα με τη φύση" υπάρχει ένας μόνο θεός,

πάλι δε βρίσκουμε τίποτε που να μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι ο μονοθεϊσμός ήταν για τους κυνικούς μια πιο ξεκάθαρη παράσταση ή, ακόμη, ένα βαθύτερο συναίσθημα».

Βίντελμαντ Β. - Χάμσοεθ Χ., *ό.π.*, σελ. 98.

«(Εντελώς αντίθετος προς τον κυνισμό) είναι ο ηδονισμός, η φιλοσοφία της χωρίς ενδοιασμούς απόλαυσης...

Ευδαιμονία (για τους ηδονιστές) είναι η κατάσταση της ηδονής που πηγάζει από την εκπλήρωση κάποιας επιθυμίας... Αν λοιπόν αρετή είναι η γνώση η προσανατολισμένη προς την ευδαιμονία, τότε πρέπει να κάνει τον άνθρωπο ικανό να απολαμβάνει όσο το δυνατόν πιο πολύ και πιο έντονα. Αρετή είναι η ικανότητα για απόλαυση...

(Οι ηδονιστές και ιδιαίτερα ο Αρίστιππος) έκαναν συστηματικές έρευνες σχετικά με τη γένεση των παθών, δηλαδή των συναισθημάτων και των ορμών. Στην ψυχολογία τους, που είχε φυσιογνωστική κατεύθυνση και συνέχιζε την ψυχολογία των σοφιστών, τα διάφορα συναισθήματα ανάγονται στις κινησιακές καταστάσεις του σώματος. Έτσι στην ηρεμία αντιστοιχεί η αδιαφορία, στην έντονη κίνηση ο πόνος και αντίθετα στην απαλή κίνηση η ηδονή. Αλλά εκτός από τις εξηγητικές θεωρίες αυτού του είδους η φιλοσοφία των αβροδίαιτων αυτών ανθρώπων προχωρούσε και σε μια γνώση του κόσμου ελεύθερη από προκαταλήψεις. Πίστευαν, όπως δίδασκε και ο Θεόδωρος, ότι σε τελευταία ανάλυση όλες οι ηθικές εντολές και οι νομικές διατάξεις είχαν τεθεί από τους ανθρώπους και ίσχυαν μόνο για τις μάζες. Ο μορφωμένος άνθρωπος της απόλαυσης δε νοιάζεται γι' αυτές και απολαμβάνει τα πράγματα όπως μπορεί. Ο Θεόδωρος, που τον αποκαλούσαν άθεο, απέκρουε κάθε ενδοιασμό που ερχόταν να αντιταχθεί στις ηδονές των αισθήσεων για λόγους θρησκευτικούς».

Βίντελμαντ Β. - Χάμσοεθ Χ., *ό.π.*, σελ. 99-100.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ο *Επίκουρος* (341-270 π.Χ.) ήταν γιος του Αθηναίου δασκάλου Νεοκλή, που ως κληρούχος ζούσε στη Σάμο. Η μαρτυρία ότι η μητέρα του ήταν κομπογιαννίτισσα μάγισσα που τον έσερνε μαζί της, για να τη βοηθά στα ξόρκια της, κρίνεται ως ανακριβής. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε κοντά στον πατέρα του, ενώ στη συνέχεια θήτευσε κοντά στον πλατωνικό φιλόσοφο Πάμφιλο και σε ηλικία 14 ετών στο Ναυσιφάνη στην Τέω, πόλη της Μικράς Ασίας. Ο τελευταίος τον μύησε στη φιλοσοφία του Δημόκριτου, τον υλισμό του οποίου αποδέχτηκε. Το 323, τη χρονιά που ο Αριστοτέλης καταφεύγει στη Χαλκίδα, ο Επίκουρος σε ηλικία 18 ετών έρχεται στην Αθήνα, για να εκπληρώσει τη στρατιωτική του θητεία, την «εφηβεία» όπως λεγόταν. Την περίοδο αυτή γνωρίζεται με τον κωμικό ποιητή Μένανδρο με τον οποίο συνυπηρετούν. Κατά τη διάρκεια της θητείας του καταργούνται οι κληρονομίες και η οικογένειά του καταφεύγει στον Κολοφώνα της Μικράς Ασίας, όπου πηγαίνει μετά το τέλος της θητείας του, για να τους βρει. Αυτοδιδάσκαται, όπως του αρέσει να λέει, και επιδίδεται στο στοχασμό και την επιστήμη. Το 310 ιδρύει σχολή πρώτα στη Μυτιλήνη και μετά στη Λάμψακο, τον

τραβά όμως η Αθήνα, όπου έρχεται το 306. Εδώ –όπως λένε οι πηγές– επιχειρεί να βρει έναν τόπο, για να στεγάσει τη σχολή του. Όλα όμως τα γυμνάσια και οι στοές είναι γεμάτα, γι' αυτό με ογδόντα «μνας» αγοράζει έναν κήπο, από όπου θα πάρει το όνομά της η σχολή του. Ήταν δάσκαλος πολύ αγαπητός και ευγενής και από την πρώτη στιγμή ήρθαν κοντά του άνθρωποι κάθε λογής, άνδρες, γυναίκες, παιδιά, που συγκρότησαν μια κοινότητα φίλων κατά τα πρότυπα της πολιτείας του Πλάτωνα. Κατά το Διογένη το Λαέρτιο, είναι εντελώς αδικαιολόγητος ο χαρακτηρισμός φιλήδονος και ανήθικος, αφού ήταν παροικιωδής η εγκράτεια, η ολιγάρκεια, η πραότητα και η καλοσύνη του. Υπέφερε σ' όλη του τη ζωή από την κακή του υγεία και οι επιστολές προς του μαθητές του δεν είναι παρά το ημερολόγιο της αρρώστιας του, όπου περιγράφει ο ίδιος το μαρτύριό του.

ΚΕΙΜΕΝΑ

οὐδεμία ἡδονὴ καθ' ἑαυτὸ κακόν· ἀλλὰ τὰ τινῶν ἡδονῶν ποιητικὰ πολλαπλασίους ἐπιφέρει τὰς ὀχλήσεις τῶν ἡδονῶν.

Διογένης Λαέρτιος, *Επικούρου προσφώνησις*, X 142.

(Καμία ηδονή δεν είναι από μόνη της κακή· αλλά η κάρπωση ορισμένων ηδονών μπορεί να επιφέρει στον άνθρωπο πολύ περισσότερο πόνο παρά ηδονή).

καί διὰ τοῦτο τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν.

Διογένης Λαέρτιος, *Επικούρου προσφώνησις*, X 128.

(Και γι' αυτό λέμε ότι η ηδονή είναι η αρχή και το τέλος της ευδαίμονος ζωής).

νοουμένης δέ ἡδονῆς τῆς τε κατὰ κίνησιν καὶ τῆς καταστηματικῆς... ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματικαὶ ἡδοναί· ἡ δέ χαρὰ καὶ ἡ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργεῖα βλέπονται

Διογένης Λαέρτιος, *Επικούρου προσφώνησις*, X 136.

(Οι ηδονές διακρίνονται σε κατά κίνησιν και σε καταστηματικές... Ως καταστηματικές ηδονές θεωρούνται η αταραξία και η αναλγησία, ενώ ως κατά κίνησιν η χαρά και η ευθυμία).

«Η επικουρεία διδασκαλία έγινε μονάκριβο προζύμι για την κατοπινή αρχαιότητα, πάνω από πεντακόσια χρόνια, αρχίζοντας από τους πρώτους ελληνιστικούς ως βαθιά στους αυτοκρατορικούς χρόνους της Ρώμης, και χελιδόνι της καλοκαιριάς για τα νεότερα χρόνια ύστερα από τη θεολογική και ιδεαλιστική νεροποντή που σκέπασε την οικουμένη. Το επικουρικό δόγμα υψώθηκε σε πίστη και στάθηκε αποκούμπι και παρηγοριά στις ευγενικότερες φύσεις, όταν, ύστερα από την αποσύνθεση της ελληνικής πολιτείας και το αδυνάτισμα του δήμου, ο Έλληνας άνθρωπος και όσοι από τους άλλους λαούς ένιωθαν όπως εκείνος βρέθηκαν στη διάκριση πνιγερής αυταρχίας

και της πιο αποκρουστικής για το αίσθημά τους χρηματοκρατίας».

Θεοδωρίδης Χ., *Επίκουρος*, εκδ. του Κήπου, Αθήνα 1954, σελ. 3.

«Ο Επίκουρος ήταν υλιστής αλλ' όχι ντετερμινιστής. Ακολουθούσε το Δημόκριτο, που πίστευε ότι ο κόσμος αποτελούνταν από άτομα και κενό, αλλά δεν πίστευε, όπως ο Δημόκριτος, ότι τα άτομα ελέγχονται πάντοτε και απολύτως από φυσικούς νόμους... δεν ενδιαφερόταν για την επιστήμη αυτήν καθεαυτήν· της αποδίδει σημασία απλώς και μόνον διότι παρέχει εξηγήσεις των φαινομένων που η δεισιδαιμονία αποδίδει στην παρέμβαση των θεών».

Ράσελ Μπ., *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μετάφραση Αιμίλιου Χουρμούζιου, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα χ.χ., τόμος Α', σελ. 417.

«Παρ' ότι ο Επίκουρος ήταν ευγενικός και πρᾶος απέναντι των περισσότερων ανθρώπων, μας φανερώνει μια εντελώς διαφορετική πλευρά του χαρακτήρα του στις σχέσεις του με τους φιλοσόφους, και ιδίως με εκείνους στους οποίους θα μπορούσε να θεωρηθεί χρεώστης. Δεν αναγνώρισε ποτέ όσα χρωστούσε στο Δημόκριτο, και όσο για το Λεύκιππο, βεβαίως πως δεν υπήρχε τέτοιος φιλόσοφος – υπονοώντας βέβαια όχι ότι δεν υπήρξε τέτοιος άνθρωπος, αλλ' ο άνθρωπος δεν υπήρξε φιλόσοφος. Ο Διογένης Λαέρτιος παραθέτει ολόκληρο πίνακα υβριστικών επιθέτων που υποτίθεται ότι χρησιμοποιούσε για πολλούς διαπρεπείς προκατόχους του. Με την έλλειψη γενναιοφροσύνης απέναντι άλλων φιλοσόφων συμβαδίζει... (και ο δικτατορικός δογματισμός του). Οι οπαδοί του όφειλαν να μάθουν ένα είδος συμβόλου της πίστωσης που ενσωμάτωνε τα δόγματά του και που δεν είχαν το δικαίωμα να θέτουν υπό αμφισβήτηση».

Ράσελ Μπ., *ό.π.*, σελ. 411.

«Ο Επίκουρος παραδεχόταν τη συνέπεια με την οποία είχαν ορίσει οι κυνικοί ότι η αποδέσμευση από τις ανάγκες είναι αρετή και ευτυχία. Δεν είχε όμως καμία διάθεση να παραιτηθεί στα σοβαρά από την ηδονή, όπως έκαναν εκείνοι. Βέβαια ο σοφός πρέπει ακόμη και γι' αυτό να δείξει κατανόηση και να είναι έτοιμος να το πράξει και ο ίδιος, αν το απαιτήσει η πορεία των πραγμάτων. Η ικανοποίησή του όμως μεγαλώνει ανάλογα με τον αριθμό των επιθυμιών του που βρίσκουν ικανοποίηση. Ακριβώς γι' αυτό χρειάζεται τη γνώση (φρόνησις) με την οποία θα υπολογίσει το βαθμό της ηδονής ή του πόνου –κάτι που καθορίζεται από το συναίσθημα– που μπορεί να προσμένει στην κάθε περίπτωση. Κι ακόμη, με τη γνώση θα κρίνει έως ποιο βαθμό θα ενδώσει στις διάφορες επιθυμίες».

Βίντελμπατ Β. - Χάμσοεθ Χ., *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας*, μετάφραση Νίκου Σκουτερόπουλου, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1986, τόμος Α', σελ. 194.

«Ο Επίκουρος θεωρούσε ότι ανάμεσα σ' αυτά τα αγαθά οι πνευματικές απολαύσεις είναι ανώτερες από τις φυσικές, που συνδέονται με τη διέγερση

των παθών. Αλλά τις πνευματικές χαρές δεν τις αναζητεί στην καθαρή γνώση, παρά στον καλαισθητικό εκλεπτυσμό της ζωής, στη γεμάτη πνευματικότητα και αβροφροσύνη συναναστροφή με τους φίλους, στην άνετη διαμόρφωση της καθημερινής ζωής.

Έτσι ο σοφός χιτίζει ήσυχα την ευτυχία των προσωπικών του απολαύσεων, την ανεξαρτησία του από τις διάφορες περιστάσεις, από τις απαιτήσεις τους και τις συνέπειές τους. Ξέρει ποιες απολαύσεις μπορεί να προσφέρει στον εαυτό του, και δεν παραλείπει καμία. Δεν είναι όμως τόσο ανόητος, ώστε να δυσανασχετεί με την τύχη ή να παραπονιέται που δεν μπορεί να τα έχει όλα. Αυτή είναι η αταραξία του: μια απόλαυση όπως η ηδονική, αλλά λεπτότερη, πνευματικότερη – και πιο “αδιάφορη”».

Βίντελμαντ Β. - Χάμσοεθ Χ., *ό.π.*, σελ. 195.